

YU ISSN 0027-8084
UDK 808.61./.62

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ

НАШ ЈЕЗИК

XXXIII/3—4

БЕОГРАД
2000

Digitized by Google

СТАНА РИСТИЋ
(Институт за српски језик САНУ, Београд)

ЕКСПРЕСИВНА ЛЕКСИКА У НАЈНОВИЈЕМ ОМЛАДИНСКОМ
ЖАРГОНУ И У САВРЕМЕНОМ СРПСКОМ ЈЕЗИКУ
(социолингвистички аспекти употребе и развоја)

У раду су са социолингвистичког и лингвистичког аспекта показане промене и континуитет у развоју експресивне лексике савременог српског језика.

1.0. Наше истраживање експресивне лексике на дијахроном плану, представљено у више радова¹, настављамо и овим радом, којим ћемо, са социолингвистичког аспекта, анализирати експресивну лексику урбаног (омладинског) жаргона из четири средине: вршачке, београдске, нишке и ваљевске, у распону од десет последњих година, у поређењу са експресивном лексиком српског језика из ранијих периода, у распону од око 150 година. У питању су именички експресиви, углавном негативне оцене, којим се имснује човек по неким психичким или физичким особинама. У социолингвистичком приступу разматраћемо како се актуелизују те особине у одређено време и у одређеној друштвеној средини и како неки параметри ту актуелизацију условљавају. Имамо у виду параметре пола, узраста, социјалног (професионалног) статуса или припадности и етничке припадности, и то како на плану објекта тако и на плану субјекта именовања.

1.1. Најновији жаргонски корпус разликује се међусобно по припадности носилаца жаргона различитим социјалним групама. Преовлађује омладински (ђачки) жаргон (вршачки, нишки, ваљевски), док су носиоци београдског жаргона припадници непрестижних група, углавном деликвенти градског подземља (бескућници, лопови, цепароши, проститутке, наркомани и сл.).² Главни корпус узет је из *Речника ђачког жаргона* из Вршца, а помоћни корпус из спискава жаркогнске

¹ Ристић 1997а: 43-56; 1997: 223-232; 2000: рукопис у штампи ЈФ; 2000а: рукопис предат за Српски језик.

² У раду нас неће занимати жаргонске особености ове лексике, јер је о њима доста писано у нашој и светској лингвистичкој литератури, а навешћемо само неке најновије радове у којима је дата и релевантна библиографија из овог домена: Карастојчева 1988; Бугарски 1997: 301-309; Косановић 1998: 177-182; 1999: 191-196; Илић: 197-205.

лексику од по неколико стотина речи, из радова објављених у *Пејничким свескама*.³ Експресивна лексика с којом се испоређују жаргонски експресиви углавном је одређена списком из часописа *Скоройеча* из 1844. год., који је сравњен са релевантним историјским и савременим речницима српског језика.⁴ Разматрања у овом раду надовезују се на резултате тог сравњивања и анализе (в. Ристић 2000 и 2000а).

1.2. Имајући у виду важност наведених параметара за функционисање именичких експресива, и то пре свега параметра пола и припадности социјалној групи, па и за издвајање психичких и физичких особина по којима се именују лица, жаргонске експресиве главног корнуса предствићемо у пет група и више подгрупа:

I. Експресиви за мушкарце:

1. добар, најбољи: *цар, хаџија*;
2. самоуверен, супериоран, онај који је у тренду, који лепо изгледа, дотеран: *баца* 'наметљиво изгледан, моћан дечко'⁵ (Погледај, какав баца!), *ђилкош* 'младић' (Свиђа ми се онај ђилкош!), *кулер, мрца* 'онај који је развијен', *фаца, фрајер, фраца, шмекер, лицко, мачо, мачомен*;
3. богаташ, човек на положају: *бумбар* (Треба ми један бумбар), *буржуј, буца, декстер* 'имућнији човек', *рокфелер*;
4. онај који има нарочити стил, који по облачењу, понашању и сл. припада некој тинејџерској групи: *дизелаш, мейталац* 'онај који слуша хеви-метал музику', *џадавичар* 'који слуша алтернативну музику', *рејер, рокер, џибер*;
5. изразито нотснтан: *шарах*;
6. вешт, окретан: *махер*;
7. паметан, даровит: *Ајнишан* (Ајнштан је успео да завеже пертлу! — иронично), *Сокрај*;
8. умишљен: *Бата Живојиновић* (Па ти си Бата Живојиновић за авионе!);
9. глуп, ограничен: *баки* (Де си, баки?), *бамбус* (Е, бамбусе један, да из психологије добијеш кеца!), *биво, болид, дебил, дебос, деген, дурак, кеса, којош, коњина, крамљ, левај, лајави крелац, ментјол, ментјалац, џавијан, џањ, џањина, џајак, џаџер, џајваз, сјочар, ћоле* 'који нешто не разуме', *шаран, шодер*;
10. неспособан, неспретан: *килавац, маљуган, шмокља, шмокљан, шоња*;

³ Пуни називи наведених извора дат је у литератури.

⁴ О циљевима оваквог испоређивања експресивне лексике в. Ристић 2000 ЈФ, а пуни назив наведеног извора и речника в. у списку литературе.

⁵ Значења дата уз неке речи уствари су преузете дефиниције из *Речника ђачког жаргона*, јер су многе од њих дали сами носиоци жаргона (в. Речник: стр. 6), што сматрамо релевантним за социолингвистички приступ, зато што чувају аутентичност значења и употребе овог типа лексике, као и информације о субјекту именована.

11. досадан: *џријерко, црвојочац*;
12. прост, примитиван: *билмез, сандујис, сељак, сељанин, сељачина, сељос, сировина, чобан, шабан*;
13. неморалан, неодговоран: *фукара, џибер, бараба, дријац, мангаиш, фарбић, шалабајзер, хулиган, мафиоза*;
14. зао, opak: *мачкосек 'човек који мучи мачке', шабакера 'човек који туче кера, пса', сивоња 'силеција'*;
15. онај који лаже: *кењакор*;
16. онај који много прича: *лајавац*;
17. хомосексуалац: *врућко, дерје, џешкир, џешко*;
18. наркоман: *дрогос*;
19. онај који пуно пије: *рокација, ћарајанћић*;
20. почетник у нечему, незрео, детињаст: *жујокољунац, клиња, лејмер, младић, недоношче*;
21. стара мушка особа: *бенгалац, фосил, фосилац, хокејаш, чилагер*;
22. старомодан: *вазелинац*;
23. неизгледан, ружан, недотеран, онај који је у лошем стању: *годзила, девијант, џацер 'онај који нема стила у облачењу', јадник*;
24. дебео, пун, крупан, висок, дугачак, снажан: *вијаминац, џајкар, двокрилни шифоњер, дугајлија, сџирмина, шифоњер*;
25. онај који има велики нос: *гонзо (Баш је прави гонзо)*;
26. онај који има дугу косу: *марџијан, раша, чујавац*.

II. Експресиви за жене:

1. нечија девојка, девојка уопште: *женска, фиш, рибизла 'девојка', цуји, цујика*;
2. она која претерује у сексуалном животу, која мења мушкарце, неморална, непоштена: *гоблен (Ова је невина ко гоблен), дроца 'лака девојка', курава, куварица 'девојка која има много младића', профукљача, сџио, сџецијалка, фанфуља, фанфура, фафалица, фукара, фукса, фуфџица, цава, шишарка, шџука 'девојка сувише слободног понашања, слабог морала', сџонзоруша 'она која иде с мушкарцом ради пара'*;
3. она која је лишена сексуалног живота: *калуђерица 'невина', манасџирка 'неудата жена'*;
4. она која је трудна: *сџомаклија, џирудњача*;
5. опака, зла: *ванда (Она ванда ће ми помрсити све конце)*;
6. ограничена, глупа: *глујерда, кокошка, комуналка, крамџача, левајка, џуканка, ћурка, шубара*;
7. необична, непредвидљива: *лујка*;
8. стидљива, наивна: *глујса (Остави њу, глупса једна!), кокошка*;

9. несташна, необузdana: *несмајница, фрајерица*;
10. она која много прича: *алайача* (Смањи доживљај, алапачо!), *кокошка, крекейуша, сидашица, шорокуша*;
11. проста, неуглађена: *ђуђанка 'сељанка', љанкеса*;
12. она која се прави важна: *мејла*;
13. она која има одређен стил: *дизелашица*;
14. лепог изгледа: *двомоторац* 'јако лепа девојка', *дрндара* 'лепа девојка која ради у кафићу', *маца, мачка, млазњак, риба, сйокица*;
15. ружна, неукусно одевена: *калашијура* 'жена лаког морала', *караконцула, корњача, лойаџа, сахрана, грабуља* (Пази грабуљу, као да је дошла са бувљака), *делејанџикиња* 'неукусно обучена девојка';
16. дсбела: *фрижидерка*;
17. са великим грудима (и задњицом): *мулка, сандучара*;
18. са мини-валом: *овца*;
19. претерано нашминкана: *јудла*;
20. ученице друштвено-језичког смера: *језичаре*;
21. млађа ученица: *јуџер*;
22. која игра трбушни плес: *мешалица*.

III. Експресиви за особе уопште:

1. неморална: *верчон* 'пробисвет' (Верчон је запалио жито), *ђубре, јајара, мувајтор, муфљуз (муфљоз), мућак, росија, смрад, фуњара, цукела*;
2. груба, опака, зла: *живоџиња, фурија, мафија, хијена*;
3. неодговорна, непромишљена, нестална: *аламуња, луфџер, аверел* (Где си, авереле?), *зракојриц* 'јевиветар';
4. кукавица, плашивац: *зенијара, мудара, шрмарош, шјребер*;
5. издајница: *јиздош* 'особа која изда сваку тајну', *јродана душа, шасџер*;
6. улизица: *чейуљ, чейуља, шлихџара, шлихџер*;
7. тврдица, себичан: *сјийса, мудара*;
8. глупа, ограничена, будала: *аршлох* (Баш си аршлох!), *бена, бленија, бузга, бузда, буздован* (Она је тешки буздован), *букван, глујсон, говедоид* (За друштвене науке био је говедоид), *дилеја, дилкан, дийу-дију* (Ти си баш неки диту-диту!), *имбеџил, крелац, креле, крембил, крешенозоид, леваџа, мазга, мазгов, мајмун, макса, мамлаз, миседо, морон, момбрили, мулац, џајсер, слијац, сом, сјорокај, шочак, шолмен, шумилек, шулијан, шука, шрујац, фанџазија, шукса*;
9. необична: *дијабола* 'неко ко се нађе у друштву а није као остали' (Која дијабола!), *џацијени, фанџиџик*;

10. особа која се прави паметна, важна, која све зна: *геније* (Онај геније опет нешто филозофира), *главоња*, а значи и 'паметан човек', *мудара* 'нарцисоидна особа', *енциклопедија*;

11. особа неупућена у нешто, која прича глупости: *џруба*, *бисер* (Бисеру, опет проваљујеш!);

12. досадна, особа која гњави: *гиљотина* (Јуче ме је један дечко мувао и испао гиљотина), *давеж*, *куга*, *мудросер*, *џицајзла*, *сумјорди-оксид*, *џријер*, *џриша*, *џуришија*, *џацкало*, *џујсон*;

13. снисходљива, понизна: *голум* 'понизно биће' (Увек си био голум);

14. размажена: *хемо*, *џекмез*;

15. проста, примитивна: *бабун* (Бабун ми каже), *кулов*;

16. лења, трома, неспретна: *дембел*, *зјакан* 'онај коме време протиче ни у шта', *луфџигуз*, *мрцина*, *џуњав*, *џугави* 'никакав, сметен';

17. неспособан: *квака* 'неспособњаковић';

18. весела, необуздана, забавна особа: *ђаво*, *лушка* (Седим у клупи са лушком), *смајница*;

19. мирна, хладнокрвна, равнодушна, индиферентна: *Енглез*, *лујка* (Нисам знала да си таква лујка), *флегма*;

20. особа која много пије: *алкос* (Види оног алкоса!), *веселько* 'пијана особа' (Био сам веселько у суботу), *зидари* 'пивопије' (зидати 'пити пиво'), *морка* 'пијан до бесвести', *џанкер*, *џљокација*;

21. она која много прича: *млин за кафу*;

22. ђутљива: *муфлон*;

23. особа која све схвата буквално: *буквалац*;

24. наивна: *живина* (Зезнуо сам ону живину данас);

25. неживљена: *жељник* (Е, јеси жељник, мајке ми!);

26. лепа, дотерана особа: *луџкица*;

27. ружног изгледа: *авей*, *авейиња* (Зацопала се у авет; Скини ми се аветињо!), *акреј* (Какав акреп!), *габор*, *киклој* (Немој да ме упознајеш са њом ако је неки киклоп), *муџанџи*, *сјодооба*, *фаџош*;

28. висока особа: *џирафа*;

29. мршава, танка: *вејка*, *комарац*;

30. дебела, крупна, незграпна особа: *гројница* (Не свиђа ми се та гројница), *лајџара*, *медвед*, *џромб*, *џрафика*, *џрокрлини орман*, *џруџко*, *џамбас*;

31. са великим стомаком: *џрбарош*;

32. особа са великим ушима: *дамбо* (Види дамба што лепрша околу), *клемџа*, *џрајан*;

33. са великим устима: *фафа*;

34. особа са великим зубима: *коњослав*;

35. која нема зуба: *креза*;

36. глува: *ѿобѿија, ѿоѿ;*

37. особа у неком стању, ситуацији и сл.: *бечлија* 'особа која се чуди' (Што си такав бечлија?!), *вашка* 'особа која се стално чеше' (Вашка је скратила косу), *ѿадобранац* 'особа која је дошла непозвана на журку', *кониѿуза* 'особа која ружно хода', *ѿаја* 'особа која брзо вози', *смрдаља* 'особа која смрди на зној'.

IV. Експресиви за особе по занимању:

1. професор, професори: *гмаз* (Неће ваљда онај гмаз да нас пита), *давѿиѿељ, зрикавѿи, каубој, мучѿиѿељ, ѿрофа, ѿрофан, ровац, сенилѿи, фика* 'професор физике', *фосил, црна удовица;*

2. слаб ученик: *војсковођа* (војсковођи оцене марширају: 1, 2, 1, 2);

3. полицајац: *дроѿи, кљун, марица, муријаѿи, мурјак, мурка, ѿајкан, ѿлавац, ѿуб, ѿѿрумф;*

4. контролор карата у градском превозу: *кондор, рица;*

5. друге професије: *доца* 'доктор', *кљован* 'зубар', *крамѿоѿтехничар* 'копач', *филаѿиѿелиѿѿ* 'физички радник', *маф* 'мајстор', *клубијановиѿ* 'члан клуба', *кум* 'вођа неке групе', *феномен* 'човек који уме да укључи фен', *ѿолба* 'стари војник'.

V. Експресиви за више особа које чине неку групу, заједницу:

1. родитељи: *буђави, савремени диносаурусѿи, сенилѿи;*

2. мноштво, скуп: *багра* 'друштво' (Еј, багро, идемо у град!), *љагани* 'необразовани људи', *ѿраѿинари* 'пешадија', *раја* 'друштво, свет', *руља, сабор* 'скуп рођака', *савеѿи сѿѿараца* 'родитељски састанак', *феѿѿус* 'ученици прве године војне школе', *хибриди* 'они који су најбољи', *хиѿоѿи* 'људи са дугом косом', *хор бечких дечака* 'добри момѿи'.

2.1. У експресивној лексици ђачког (омладинског) жаргона, као што се види из прегледа група, углавном су издиференцирана имена за особе уопште (група III) од имена за особе мушког, односно женског пола (групе I и II), и по томе су жаргонски експресиви слични експресивима савременог српског језика, а разликују се од експресива из списка *Скороѿѿече*, у коме нису издвојена имена за особу уопште. Занемаривање полних разлика у оцењивању носилаца негативних особина, карактеристично за експресиве савременог језика у односу на језик Вуковог периода, занимљиво је за социолингвистички и лингвокултуролошки приступ феномену експресије, па је посебно разматрано у већ навођеном раду (Ристић 2000а).

2.2. У овом жаргону, као и у савременом језику, именују се и припадници одређених професија (група IV) и социјалне групе (група V), што нисмо нашли у списку *Скороѿѿече*. Овакво раслојавање, евидентно и у експресивној лексици савременог језика, одражава поделу друштва на све већи број различитих интересних група, при чему традиционална поларизација на „ми“ и „они“, по којој су „они“ по пра-

вину носиоци негативних особина, непрекидно активира стваралачке потенцијале у сфери негативне експресије. У омладинском жаргону, као што показују примери из групе IV и V, та негативна оцена није тако изразита као у експресивној лексици језика уопште, него је, као и сва жаргонска лексика, ублажена подсмешљивим тоном и хумором (исп. пр. наведених група са примерима којима се у савременом језику исказује омаловажавање, ниподаштавање и сл., типа: *дечурлија*, *млаћарија*, *мајџорци*, *женскадија*, *мушкадија*, *студентарија*, *школарци*, *физикалци*, *кајџиљје*, *сељаци*, *бирократије*, *јандури*, *Србадија*, *Турадија* и сл.). Емоционално-експресивна сфера омладинског жаргона, за разлику од те сфере у савременом језику уопште, носи обележје ведрога омладинског духа, чији емоционални набој налази одушка у забави и шлаи. Оне се поред осталог постижу и употребом новог, необичног и духовитог имена за носиоце особина које се у одређеној ситуацији актуелизују као позитивне или негативне. Међутим, као и у експресивној лексици језика у целини и у овом жаргону преовлађују експресиви негативне оцене.

2.2.1. Експресивна имена добијају носиоци не само оних занимања која су актуелна за омладински/ћачки живот: професори, ученици, полицајци, доктори, контролори у градском саобраћају и други чувари реда, него и оних на чији се рачун могу насмејати и нашалити: физички радници, мајстори и извршиоци неких тривијалних радњи (*феномен*, *џабакера*, *мешалица*, *бечлија*). Без обзира на престижност, важност или тривијалност онога што именована особа обавља, сва имена из ове групе су подругљива и духовита, чиме се постиже шалвив ефекат и употпуњава забава. Хуморни ефекти постижу се највише употребом непримерених имена, погрдних и деминутивних за престижне професије: професоре, докторе, зубаре (*гмаз*, *давипиљ*, *зрикавац*, *каубој*, *сенилац*, *фосил*, *црна удовица*, *доца*, *кљован*), деминутивних за полицајце (*јајкан*, *мурка*, *ширумф*), почасних и ласкавих за непрестижне професије: физичке раднике, копаче, контролоре, лоше ученике и тривијалне радње (*филајелисти*, *кралјојтехничар*, *кондор*, *војсковођа*, *феномен*).

2.2.2. Исто тако непримерена имена дају се појединим социјалним групама, заједницама, актуелним за омладински миље: групи другара, родитељима, рођацима, војницима, припадницима одређеног стила, моде и сл. Погрдна имена дају се родитељима као и професорима (*буђави*, *савремени диносаурус*, *сенилци*), омаловажавајућа и подругљива имена војницима (*јрашинари*, *фејуси*), иронична имена најбољим и лепо васпитаним момцима (*хибриди*, *хор бечких дечака*), као и окупљаним рођацима (*сабор*). У београдском и ваљевском жаргону подругљива имена дају се и припадницима других етничких група и подручја (*белокајић* за Албанце, *Далмош* за Далматинце, *жуџаћ*, *доншро* и *шродон* за Кинезе).

2.2.3. Иако се многи експресиви из ове две разматране групе одликују околиналношћу и шалвивим тоном, као и већина омладинских жаргонизама, ипак многи својом подругљивошћу и иронијом по-

казују критички однос данашње омладине према неким традиционалним вредностима и самосвест о сопственој вредности. По традицији, без обзира на подржавану поларизацију „ми“ и „они“, не доводи се у питање поштовање старијих, професора и родитеља од стране млађих, деце и ученика, страхопоштовање и лојалност према полицајцима, војницима и осталим „чуверима реда“, као ни лепо, „бечко“ васпитање, рођачка окупљања и сл. Млади данас раскидају с том патријархалном традицијом која их је потиснула на маргину друштвених збивања и на ироничан и подсмешљив начин испољавају своје незадовољство и невереност очекивања у вези са наведеним традиционалним вредностима и неоствареним улогама претпостављених ауторитета у садашњим друштвеним приликама.

2.3. Занимљиво је истаћи да носиоци (омладинског) урбаног жаргона самосвест о сопственој вредности показују и супериорношћу над непрестижним социјалним групама. Тако припаднике неквалификованих и сеоских занимања именују смешним или подругљивим именима (нпр. физичке раднике: *љагани*, *крамјојтехничари*, *филајтелисти*, или употребљавају називе из сеоског живота за именовање негативних особина (простакула: *сељак*, *сељос*, *сељанин*, *сјочар*, *чобанин*; глупости, необразованости: *крамј*, *биво*, *коњина*, *говедоид* и сл.). Негативан став имају и према припадницима деликвентних урбаних група, којима се у савременим условима, осим лопова, превараната, шверцера, проститутки, прикључују дилери, наркомани и хомосексуалци (*мафиоза*; *курава*, *фуфа*, *профукљача*; *дрогос*, *шојли брај*, *врућко*, *јешкир*, *јешко*). Хумористични ефекти се и код овог типа експресива, као и код многих у омладинском жаргону постижу употребом еуфемизама, хипокористика и деминутива, као и другим уобичајеним начинима творбе: игром речи (*филајтелисти*), окационалним сложеницама (*крамјојтехничар*), употребом неадекватног, обично страног форманта, карактеристичног за научну и стручну терминологију (*сељос*, *говедоид*).

3.0. У погледу параметра пола жаргонски експресиви од експресива из *Скоројече*, како смо већ истакли, разликују се по издвајању имена за особу уопште, при чему је ова група у омладинском жаргону веома бројна и разноврсна. На основу издвојених подгрупа у овој групи и стања у савременом језику у сфери експресије, изгледа да се поларизација по 'полу' неутралише у зони стандардних вредности, чији носиоци могу бити подједнако и жене и мушкарци. У главном корпусу евидентирали смо око двадесет особина које се актуелизују погрдним именима: неморал, кукавичлук, издајство, полтронство, себичност, суровост, глупост, лењост, тврдоглавост, лакоумност, примитивност, равнодушност, снисходљивост, неинвентивност, лењост, неодмереност, прекомерност у нечему, необичан изглед (по висини, дебљини, по појединим деловима тела) и сл.⁶ У овој групи преовлађују

⁶ У групама експресивних имена за жене и мушкарце евидентне су следеће заједничке негативне особине: злоба, ограниченост, глупост, простакулук, претерана причљивост и неприкладни изглед.

подгрупе експресива којима се именују особе по моралним особинама и које нису неутралне у погледу 'пола' са становишта субјекта именована и типа комуникативне ситуације. Обично су то имена високог тоналитета експресивности која се одликују грубошћу и вулгаризацијом, карактеристичним за мушкарце као субјекте именована или за комуникацију између особа мушког пола (*ђубре, јајара, смрад, фуња-ра, цукела, аламуља, мудара, џиздош, чејуља*)⁷. Увредљива имена овог типа, и у омладинском жаргону и у језику уопште (исп. примере из *Скорошече*, типа: *вучибайина, цукела, џсејто, свиња, стјрвина, хуља, џрдавац, фурда, џогузијаш; џубрејара, дроља, ордуља*), употребљавају се у афективним ситуацијама, било у директном обраћању објекту именована било у обраћању на дистанцу. Ова вербална агресивност, евидентна у експресивној лексици српског језика у разматраним периодима, указује на несуздржан, афективан темперамент припадника ове језичке заједнице, чији се груби и вулгаризовани начини испољавања преко језика, у савременим условима либерализације односа, све чешће појављују и толеришу, чак и у сфери језичке норме.

3.1. За разлику од експресива језика уопште, код којих су најбројније подгрупе за именовање особа по моралним и психичким особинама (в. Ристић 1996: 57–78), код жаргонских експресива најбројнија је подгрупа за именовање особа по глупости, ограниченисти. Без обзира на то у којој групи се реализује, ова подгрупа експресива одликује се сниженим степеном тоналитета и шаљивим тоном, чему нарочито доприносе имена необичне гласовне структуре и сликовите фигуративности (*баки, бамбус, дебос, лајави крелац, менијол, џајак, џуканка, шубара, глјисон, говедоид, крејџенозоид, дијџу-дијџу, миседо, момбрил, сјорокај, џолмен, џумилек*). Изрежирана емотивна напетост која се остварује духовитим именима овог типа срачуна је на позитивае штимунг код актера комуникације, чак и ако се именовани налази у „ми“ позицији, што ову подгрупу експресива сврстава у кооперативна средства комуникације (в. Ристић 197а: 227–228). Уз подгрупе које су јој сличне по значењу и чијим јединицама се исказује оцена о незнању, необавештености, неуклопљености у „друштво“, и уопште о неблаговременом и неадекватном реаговању у одређеној ситуацији (*дијаболо, џацијенџи, фанайџик, лујка, џруба, геније, главоња, мудара, гљођина, давсџ, мудросер, сумјордиоксид, џријер, хемо, џекмез, буквалиц, бечлија, џадобринац, глјиса, мейла, Бајџа Живојиновић, Ај-џијан, Сокрајџи, џријерко, црвојочац* и сл.), ова подгрупа заузима централно место међу омладинским жаргонским експресивима.

3.2. У жаргонској лексици, као и код експресива језика уопште, бројчано преовлађују експресиви којим се именују особе мушког пола над оним којим се именују особе женског пола (у главном корпусу Речника однос је 125 : 72). По особинама које се оцењују очигледно је да су мушкарци доминантни не само као објекти него и као субјекти именована. То се види и по томе што се у оцени особа мушког

⁷ О карактеристикама и нормирању овог типа експресивне лексике в. Ристић 1996: 70–71, 73 и 1997а: 228–230.

пола реализује више подгрупа експресива са позитивном оценом (иако са мањим бројем јединица), при чему се истичу следеће особине: доброта, даровитост, окретност, као и супериорност по изгледу, ставу, сексуалној потенцији и материјалном стању (в. подгрупе од 1 до 8). Од негативних особина које се приписују само мушкарцима јесу следеће: хомосексуалност, пијачење и дрогирање, а у оцени изгледа истичу се висина, дебљина, широка рамена, дуга коса, велики нос и сл. Схватање сексуалне слободе за мушкарце, код омладине, потпуно је либерализовано за разлику од традиционалног схватања, што нам потврђују експресиви из омладинског жаргона у односу на експресиве из ранијих периода српског језика. У омладинском жаргону хетеросексуалне слободе мушкараца не доводе се у везу са кршењем морала, па се такво понашање именује експресивима позитивне оцене, типа: *баца, ћилкош, фаца, фрајер, мрца, шмекер, мачо, мачомен, шарах*. У списку *Скорошече*, а и међу експресивима савременог језика, за типове мушкараца који претендују на више жена, налазимо погрдне називе типа: *курвар, курбешаш, швалер, већрењак, већрогоња, лола, секеш* 'стар човек који се врти око младих девојака', *ноћник, обешењак, шарлашан, бећар*.

3.3. Код експресива за особе женског пола реализују се само две подгрупе са позитивном оценом, и то по лепом изгледу и по ведром расположењу (в. подгрупе 14 и 9), док сви други експресиви икажују негативне оцене које су углавном у вези са сексуалним понашањем жена, што показује да су и у овој групи субјекти оцене мушкарци. Тако експресиви омладинског жаргона чувају континуитет са експресивном лексиком српског језика уопште, при чему је евидентан традиционални став, по коме је жена објекат мушке сексуалности, што се испољава у експресивним именима за девојке уопште: *женска, фиш, риба, цуји, цујика*, као и у великом броју експресива са негативним ставом према слободи испољавања женске сексуалности. Погрдним именима високог тоналитета експресивности жигоше се појачана сексуална активност или промена мушкараца (*гоблен, ситио, дроца, фуфа, фанфуља* као и у *Скорошечи* и у савременом језику: *ордуља, дроља, воркија, ојајдача, курва, фуфа, њрофукљача*). Чак и многи експресиви са позитивном особином, којима се актуелизује леп изглед (*дрндара, мачка, риба, сџокица*), дотераност (*јудла, овца*), истицање појединих делова тела (*мулка, сандучара*) и супериорно држање (*меџла*), реализују негативне конотације, које су у вези са традиционалним мушким ставом да су наведене особине недопустиви начин јавног и слободног испољавања женског сексуалног изазова (исп. и примере из ранијих извора: *сименџалка, вимара, музара, гузичарка*). Код мушкараца, као што је већ истакнуто, ове особине оцењују се позитивном оценом: као изузетна потентност, лепота, привлачан изглед, супериорно држање, став и сл. (в. т. 3.2). Слободно показивање женске сексуалности дозвољено је, као и код експресива жаргонске лексике из ранијих периода, само кад је оно у функцији личне жеље мушкараца (исп. *двомојорац, млазњак, насмејаница, фрајерица* из Речника и пр. из ранијих извора: *каравела, авион*). Погрдним експресивима име-

нују се жене које из разних разлога нису предмет есксуалне жеље мушкараца (*калџеруша, манастирка, њрудњача и стомаклија*). Мушкарци су нарочито немилосрдни кад им се нека жена не свиђа по изгледу, па се грубошћу одликују и експресиви којима се таква оцена исказује (исп. пр. из Речника: *грабуља, калашџура, караконџула, корњача, лоџаџа, сахрана, фрижидерка* и пр. из ранијих извора: *корџа, џубос, скоџи, њракљача, лоџаџа, крокодилка, алиџаџорка, крџуша, каџела, џробарка, авџи, куџора, накаџа, раџа*).

3.4. У домену поларизације експресива по параметру пџла савремени омладински жаргон се не разликује много од других типова експресивних имена у српском језику у свим његовим разматраним периодима од друге половине прошлог века. Модел мушко-женских односа задржао се до данашњег дана, и никаква либерализација схватања није га променила. Најновије генерације мушке популације, које се критички односе према многим традиционалним вредностима, и то поред осталих начина исказују експресивима (в. од т. 2.2. до т. 3), задржавају супериорну позицију из које се жене оцењују као објекат мушких жеља и потреба и у домену изгледа и у домену њихове сексуалне слободе.

3.5. Сексуалне слободе у нашој средини за оба пола, и кад су у питању хомосексуални и хетеросексуални односи, и данас, као и у ранијим временима, више су остварене у пракси, него у схватањима људи, у моралним и законским нормама. Ова конзервативност у схватањима, како се са становишта неких напреднијих и престижнијих средина може оцењивати стање у нашој средини, одражена је у језику њених носилаца и у сегменту експресије, а њу, како смо показали, потврђује и омладински жаргон. У читавом корпусу (нишки жаргон) нашли смо само једно име за хомосексуалне односе жена: *лезбос*, док су такви односи међу мушкарцима именовани експресивима сниженог тоналитета: *врућко, дерџе, џешкир, џеша, џешко, џешак, џоџли браџи, џешкиџа, холмос, џичкиџа* 'љубавник главног криминалца', *буџаш*, при чему се начини духовитог именовања: употреба деминутива, премегање слогова, игра речима, могу схватити или као подсмевање и неодобравање или као суфемизација и одобравање оваквих односа. Либерализација у вези са хомосексуалношћу, која је доскора била табу, данас је у сфери експресије евидентна у откривању дела табуа, само тог вида мушке сексуалности. У *Скороџечи* нема експресива овог типа, а у савременом језику до сада се углавном употребљавала само реч *џедер*.

4.0. Експресиви омладинског жаргона показују да су за емоционално-експресивни однос носилаца жаргона примарније особине које се тичу самих носилаца те особине од особина које се испољавају у односима њихових носилаца према другима и других према носиоцима особина, за разлику од експресива српског језика уопште, код којих се на прво место ставља оцена односа носисца особине према другима. То је евидентно у прве три групе, где су односи у корист особина које се тичу самог носиоца, следећи: 20 : 6 у групи за мушкарце, 19 : 3 у групи за жене и 27 : 10 у групи особа уопште. Екс-

пресивна имена у бројнијим подгрупама ових група одликују се духовитошћу, сниженим и подсмешљивим тоном, па иако указују на негативне особине, она се прихватају као нормативно кооперативна средства неофицијелне комуникације. Експресиви мање бројних подгрупа одликују се грубошћу, погрдним тоном и повишеним степеном експресивности и спадају у непожељна, увредљива средства комуникације (*фукара, цибер, ђубре, најара, муфљуз, смрад, фуњара, џукела, профукљача, фанфуља, фукса*).

4.1. Континуитет српског језика у сегменту експресивне лексике за именовање особа по неким особинама, како показује и корпус експресива савременог омладинског жаргона, евидентан је на синхронном плану у већем броју експресива за особе мушког пола од експресива за особе женског пола. Тако се односи по разматраним жаргонима у корист имена за мушкарце могу представити на следећи начин: у вршачком жаргону 125 : 72, у ваљевском жаргону 73 : 16, у нишком жаргону 67 : 21, у београдском жаргону 38 : 8. Међутим, континуитет у броју истоветних јединица у разматраним жаргонима није евидентан на синхронном плану. Највећи број истих јединица имају вршачки и нишки жаргон (од укупно 88 имена нишког жаргона само је 30 заједничких, а 58 нових имена у односу на вршачки жаргон, од којих ћемо навести само нека: *амза* 'глуп, досадан човек', *бабојебац* 'младић који воли старије жене', *бубалица, буљаш, вуџибайшина* и *дрои*, 'полицајац', *горила* 'чувар реда, редар у кафићу или дискотеци', *грейша зробље* 'ружна девојка или жена', *гуска* 'глупача', *гуштери* 'војници на обуци', *даска* 'девојка малих груди', *даваљка* 'лака девојка', *дилер, домац, дркачија, ентеријер* 'стални посетилац неког места' и сл.). Најмањи број заједничких имена имају вршачки и ваљевски жаргон (од укупно 89 имена само је 9 заједничких, а 80 нових имена у ваљевском жаргону, од којих ћемо навести само нека: *геак* 'простак', *декинџиош, екија, комјанија, краљ* 'фаца', *йилејина* 'згодна млада девојка', *џрцољак, развиојка, смор* и др.). Београдски жаргон, иако не припада истој социјалној групи са испоређиваним жаргонима, показује већу сличност са вршачким жаргоном, јер од укупно 46 имена београдског жаргона 10 је заједничких, а 36 нових имена, од којих ћемо навести само неке: *ваљашор* 'препродавац лоше робе', *вецејка, гмаз, друкер, јајара, камењарка, овца, редњара, сељцов, шреба* 'девојка, жена уопште', *фикса* 'наркоманка', *шљакер, шљајгерица, шушумига* 'луцкаста особа' и др. Ове разлике на синхронном плану мање проистичу из различите дијалекатске основе разматраних жаргона, а више из творачке креативности и оказионалности, као битне карактеристике жаргона, при чему се углавном користе сви устаљени начини и потенцијали творбе и значења.

4.2. Континуитет у заједничком фонду жаргона испољава се више на дијахронном плану, што показују подаци испоређивања појединих жаргона са жаргонима Андрићевог речника, наведени уз радове у *Пејничким свескама (Пејничке свеске 40, 1997: 13, 32, 372)*, а што се показује и испоређивањем експресива *Речника ђачког жаргона* са експресивима у српском језику који данас чине стабилни фонд савремене и наслеђене експресивне лексике. Тако од укупно 385 експресивних име-

на за особе у Речнику, 163 јединице могу се сматрати новим или по облику или по значењу или по оба параметра. Већи број од 222 јединице чини заједничку основу експресива савременог српског језика, од којих се многи могу наћи и у испоређиваном списку погрдних имена из часописа *Скоротиеча*. Навешћемо само неке: *зад, цукела, свиња, смрад, дурак, мула, ђилкош, фукара, цибер, бараба, дриџац, мангаш, шалабајзер, хулиган, сивоња, болид, дебил, деген, коњина, ментиол, ђацер, баца, кулер, фаца, фрајер, шмекер, махер, шмокљан, шоња, билмез, сељак, сировина, шабан, фосил, чилагер, буца, мафиоза, дизелаш, лажавац, вишаминац, дугајлија, жуштокљунац, давийељ, мурија, ђајкан, ђрофукљача, фуфа, алајача, глүйерда, ћурка, лујла, дизелашица, дрндара, мачка, риба, калашићура, караконцула, овца, шубре, јајара, муваћор, муфљуз, мућак, росија, аламуња, ђремарош, шћребер, ђродана душа, чејуља, шлихћара, сћийса, живошћиња, фурија, мафија, хијена, бена бленћ, буздован, букван, дилеја, креле, мајмун, мамлаз, кулов, дембел, мрцина, ћаво, флегма, шљокација, ђруба, геније, мудросер, авећ, авећиња, габор, киклој, жирафа, медвед, клемћа, креза.*

4.3. Континуитет у сфери експресије потврђују и нове јединице уобичајеним начинима творбе: суфиксалном деривацијом (*фарбић, вазелинац, врућко, дрогос, кљован, клубијановић, калућеруша, сидашица, комуналка, крамјача, леватиќа, ћуканќа, фрајерица, ћрудњача*), композицијом (*ћабакера, мачкосек* према познатом мачкодер, *црвоћочац, крамћоћехничар, двомћорац, зракоћри, луфћићуз, коњослав*), преметањем слогова (*дерће, љанќеса*), игром речи (*филаћелисћ, феномен*) и променом значења речи (*бенгилац, хоќејаш, каубој, војсковођа, сћецијалќа, манасћирќа, сћомаќлија, мешалица, ђацијенћ*). Уочљиво је да се неки потенцијали творбе проширују све бројнијим примерима мешовите творбе у деривацији и композицији, у којој се на речи страног порекла додају домаћи суфикси или друге речи, и обрнуто (*кењакор, фосилац, годзила, девијанћ; глүйса, глүйсон, дебос, дрогос, крећенозид, крембил, ћуйсон, миседо, момбрил; сандућис, лејмер, филаћелисћ, ћолмен*); затим употребом страних речи (*шарах, маљуган, дексћер, гонзо, фиш*), еуфемизацијом (*мрца, фраца* према *фрајер, сељос, дилќан, лушка, сељанин, насмејаница, фрајерица*), пејоризацијом (*сћоќиќа, дрндара, бумбар, сћомаќлија, ћрудњача, муќа, сандучарќа, овца*), оноματοпечним именима (*ћоле, роќаќија, ћарайанћић, рица, фафалица, дићу-дићу, зјакан, цаќкало, фафа*). Нарочито је евидентно проширивање потенцијала семантичке деривације увођењем нових помоћних субјеката метафоре у традиционалне начине стереотипизације: у фитонимизацију (*бамбус*), зоонимизацију (*којоћ, ђавијан, шаран, бумбар, зрикавци, ровац, црна удовица, коќошка, кондор, ђајкар, ђајак, кљун*), реификацију (*ќеса, крамћ, ђлајваз, шодер, гоблен, сћћо, шубара, сумћордиоксид, ћуршија*), у стереотип болести (*ћрићер, ћромб*) и др. Овакво повећавање броја помоћних субјеката метафоре указује на проширивање асоцијативних поља у лексичком систему савременог српског језика, а на когнитивно-мотивационом плану на проширивање граница сазнања језичке личности српског језика и обогаћивање језичке слике света новим (квази)стереотипима. Уводи се и

постаје продуктивна антропонимизација (преко имена познатих личности и имена из литературе и цртаних филмова: *Бајта Живојиновић, Анђијајн, Сокрајн, ширумф*), као и вишечлана имена (*лајави крелац, грейта габори, савейт сџараца, савремени диносауруси, хор бечких де-чака, црна удовица*).

5. Социолингвистички приступ експресивној лексици савременог омладинског жаргона, у поређењу са стабилном експресивном лексиком језика уопште, указао је на континуитет и на неке промене у развоју експресивне лексике српског језика, у вези са параметрима који одређују карактеристике овог типа лексике: параметру пола, узраста и социјалног статуса. У омладинском жаргону, уз традиционалну поларизацију на „ми, добри“ и „они, лоши“, форсирано се наставља процес либерализације односа у сферама узраста и социјалног статуса, чиме се раскида са традиционалним односом према ауторитетима било по годинама, било по социјалном статусу. Процес либерализације у односу међу половима у омладинском жаргону огледа се у скидању табуа са сексуалних слобода, али само за мушкарце и кад су у питању хетеросексуални и хомосексуални односи. Кад су у питању жене, њихова слобода у вези са хетеросексуалним односима и даље се традиционално оцењује као кршење јавног морала, што се показује великим бројем експресивних имена високог степена експресивности за јавно жигосање таквог понашања. Та слобода је, по схватању како данашње генерације тако и пређашњих генерација мушке популације, дозвољена само ако се остварује у функцији задовољења мушке сексуалности. Табу женских хомосексуалних односа, судећи по броју експресива, још се не дира ни у сфери најновијег омладинског жаргона.

6. Испоређивање експресивне лексике различитих периода српског језика у домену лингвистичких карактеристика указало је на језичке законитости које регулишу настанак и функционисање ових јединица, а које се испољавају као процес експресивизације језика. Јединице овог индивидуалног језичког стварања, и поред околиналних случајева, успешно се интегришу у општи језички фонд захваљујући континуитету, који се одржава не сао у начинима творбе него и великом броју заједничких јединица, карактеристичним за експресивну лексику савременог српског језика у свим његовим развојним етапама. Прихватање нових експресивних јединица најпре се потврђује у жаргонима српског језика одређеног периода, што и јесте уобичајени начин њиховог увођења у заједнички стандардни језик (исп. „У језику само појединац ствара а колектив прихвата или одбацује“, Бугарски 1997: 307). У сваком језичком стварању, па и настајању експресивне лексике као ефикасног средства разговорног језика, прихватање у жаргону је потврда ваљаности и функционалности новонастале јединице. Међутим, за само настајање експресивне лексике, за сам процес језичког стварања, битан је емотивно-експресивни импулс, који покреће креативну употребу језика и механизме стварања, па смо зато склони да овај процес настајања назовемо експресивизацијом, а не жаргонизацијом како се он назива и прати у истраживањима Р. Бугарског (Бугарски 1997: 301–308). Сталним процесом експресивизације у јези-

ку претходе процеси деекспресивизације, функционално-стилске истрошености постојећих јединица, који настају због честе употребе и опште прихvatљивости експресива. Ову истрошеност најпре региструје појединац и зато тражи и налази нови начин исказивања актуелних емотивно-експресивних садржаја. При томе се његово стварање креће у границама творбеног и семантичког потенцијала магерњег језика, а креативност у настајању експресива огледа се у новој комбинацији расположивих језичких елемената, која се може остварити на структурном или семантичком плану. Нормативност те комбинације проверава се најпре у жаргону, а масовна употреба почиње увођењем у заједнички разговорни, па и у стандардни језик. Функционисање новонастале експресивне јединице у лексичком систему испољава се у томе што преко парадигматских односа проширује творбене и семантичке потенцијале језика. У непрекидном реверзибилном кружењу творбених и семантичких потенцијала на релацији језичка употреба — језички систем, експресивна лексика игра посебну улогу јер у језик уводи појединца — језичку личност, са многим њеним психичким, социјалним, прагматичким и другим карактеристикама.

ЛИТЕРАТУРА И ИЗВОРИ

- Бугарски 1997 Бугарски Ранко, Жаргонизација у творби речи, *Научни састајанак слависта у Вукове дане 26/2*, Београд, 301–308.
- Вуков речник 1898 Вук Стефановић Караџић, *Српски рјечник*, Београд.
- Илић 1999 Илић Даница, О новом омладинском жаргону у руском језику, *Славистика III*, Славистичко друштво Србије, Београд, 197–205.
- Карастојчева 1988 Карастојчева Цветана, *Българскиот младежски говор*, Наука и изкуство, Софија.
- Косановић 1998 Косановић Марија-Магдалена, Жаргонизми в постмодернизме и в студенческой аудитории, *Славистика II*, Славистичко друштво Србије, Београд, 177–182.
- Косановић 1999 Косановић Марија-Магдалена, Универби у руском жаргону младих, *Славистика III*, Славистичко друштво Србије, Београд, 191–196.
- Матићин речник *Речник српскохрватскога књижевног језика III–VI*, Матица српска, Нови Сад.
- Милојковић Мирјана, *Речи — Речник ђачког жаргона*, Вршац, 2000.
- Михајловић 1972, 1974 Михајловић Велимир, *Грађа за речник стираних речи у предвуковском времену I џом, II џом*, Нови Сад.
- Михајловић 1982, 1984 Михајловић Велимир, *Посрбице од Орфелина до Вука I џом, II џом*, Нови Сад.
- Петњицке свеске 1997 Језичке мене и живот речи, *Петњицке свеске 40*, Ваљevo: Истраживачка станица Петница.
- Речник САНУ *Речник српскохрватског књижевног и народног језика I–XV*, САНУ, Београд.
- Ристић 1996а Ристић Стана, Маркирани типови стране лексике у језику предвуковског времена (на корпусу *Грађа за речник стираних речи у предвуковском периоду, I џом* Велимира Михајловића), *Српски језик II/1–2*, Београд, 118–131.
- Ристић 1996 Ристић Стана, типови експресивне лексике у савременом српском језику (модел „особа + психичка или морална особина“), *Јужнословенски филолог LII*, Београд, 57–78.
- Ристић 1997 Ристић Стана, Нормативна питања у вези са лексиком разговорног језика, *Три лингвистички скупи „Бошковићеве дани“*, ЦАНУ, Подгорица, 223–232.

- Ристић 1997а Ристић Стана, Неке карактеристике експрессива у делима Стевана Сремца, *Књижевно дело Стевана Сремца — ново читање*, Лингвистичка секција, Ниш, 43–56.
- Ристић 2000 Ристић Стана, Експрессивна лексика — из историје српског језика, *Јужно-словенски филолог LVI*, Београд, рад у штампи.
- Ристић 2000а Ристић Стана, Социolingвистички аспекти значења неких типова експрессивне лексике, *Српски језик VI/1–2*, Београд, рад предат за штампу.
- Скоротеца 1844 *Пешићанско-будимскиј Скороти́еча*, год. III, Пешта, 249–250.

Р е з ю м е

Стана Ристић

ЭКСПРЕССИВНАЯ ЛЕКСИКА В СОВРЕМЕННОМ МОЛОДЕЖНОМ
ЖАРГОНЕ И В СОВРЕМЕННОМ СЕРБСКОМ ЯЗЫКЕ
(социolingвистические аспекты употребления и развития)

Применяя социolingвистический подход к изучению експрессивной лексики современного молодежного жаргона в сопоставлении с стабильной експрессивной лексикой общего языка, автор показал, что континуитет и изменения в развитии експрессивной лексики обусловлены параметрами пола, возраста и социального статуса. В молодежном жаргоне продолжается процесс либерализации отношений в сферах возраста и социального статуса в смысле снятия традиционных отношений к авторитетам. Процесс либерализации отношений между мужским и женским полом сказывается в молодежном жаргоне и в снятии табу с сексуальных свобод, но только по отношению к мужчинам, имея в виду как гетеросексуальные, так и гомосексуальные контакты. Когда речь идет о женщинах, их свободы относительно гетеросексуальных контактов все еще расцениваются, по-традиционному, как нарушение публичной морали. Табу, связанное с женскими гомосексуальными контактами, все еще, судя по количеству експрессивов, не затрагивается даже в сфере актуального молодежного жаргона.

Сопоставление експрессивной лексики различных периодов истории сербского языка показало, что образование и функционирование данных лексических единиц происходило в процессе експрессивизации языка, континуитет которого засвидетельствован в способах словообразования и в большом количестве общих единиц современного сербского во всех этапах его развития.